

بررسی عوامل عدم مسئولیت‌پذیری فرزندان در نوجوانی

محبوبه جان‌نثاری^۱

چکیده

مسئولیت‌پذیری یکی از مهم‌ترین مهارت‌های زندگی است که در دوران نوجوانی شکل می‌گیرد و نقش اساسی در موفقیت فردی و اجتماعی ایفا می‌کند. با این حال، بسیاری از والدین و مربیان با چالش‌هایی در تربیت نوجوانان مسئولیت‌پذیر مواجه هستند. این پژوهش به بررسی عوامل مؤثر بر عدم مسئولیت‌پذیری فرزندان در دوران نوجوانی می‌پردازد. لذا در این مقاله که به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده، به بررسی و تحلیل عوامل خانوادگی، فردی، اجتماعی و فرهنگی که در شکل‌گیری این ویژگی تأثیر دارند؛ پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سبک‌های فرزندپروری، حمایت یا کنترل بیش از حد والدین، عدم آموزش مهارت‌های مسئولیت‌پذیری، تأثیر همسالان، محیط مدرسه و نفوذ رسانه‌ها از جمله عوامل اصلی در کاهش احساس مسئولیت در نوجوانان هستند. در پایان، راهکارهایی برای تقویت مسئولیت‌پذیری در نوجوانان ارائه شده است که شامل اصلاح روش‌های تربیتی، آموزش مهارت‌های زندگی در مدارس و ایجاد محیط‌های حمایتی و انگیزشی در خانواده و جامعه می‌شود. این پژوهش می‌تواند به والدین، مربیان و سیاست‌گذاران آموزشی در تدوین برنامه‌های مؤثر جهت پرورش نوجوانانی مسئولیت‌پذیر کمک کند.

کلیدواژه‌ها: فرزندان، مسئولیت‌پذیری، نوجوانی

^۱. طلبه سطح دو، مدرسه علمیه کوثر اصفهان.

مقدمه

نوجوانی یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مراحل رشد انسان است که در آن شخصیت، هویت و مسئولیت‌پذیری فرد شکل می‌گیرد. مسئولیت‌پذیری به معنای توانایی فرد در پذیرش و انجام وظایف محول شده و پاسخگویی نسبت به اعمال خود است. این ویژگی نقشی اساسی در موفقیت فردی، اجتماعی و حرفه‌ای ایفا می‌کند. با این حال، امروزه بسیاری از والدین و مربیان با معضل عدم مسئولیت‌پذیری نوجوانان مواجه هستند که می‌تواند بر آینده آن‌ها و جامعه تأثیر منفی بگذارد.

عوامل متعددی در شکل‌گیری یا تضعیف احساس مسئولیت‌پذیری در نوجوانان نقش دارند. خانواده به عنوان نخستین نهاد تربیتی، تأثیر مستقیمی بر رشد این ویژگی دارد. شیوه‌های فرزندپروری، میزان حمایت یا کنترل والدین و نحوه تعامل آن‌ها با فرزندان از جمله عواملی هستند که می‌توانند موجب افزایش یا کاهش مسئولیت‌پذیری در نوجوانان شوند. علاوه بر این، محیط اجتماعی، دوستان، مدرسه، رسانه‌ها و فرهنگ جامعه نیز از دیگر عوامل تأثیرگذار محسوب می‌شوند. عدم آموزش مهارت‌های زندگی، فراهم نبودن فرصت‌های مناسب برای کسب تجربه و تأثیرات منفی محیطی از جمله چالش‌هایی هستند که می‌توانند باعث کاهش مسئولیت‌پذیری در نوجوانان شوند.

با توجه به اهمیت موضوع، این پژوهش به بررسی عوامل مؤثر بر عدم مسئولیت‌پذیری فرزندان در دوران نوجوانی پرداخته و تلاش می‌کند راهکارهایی برای افزایش این ویژگی ارائه دهد. امید است که نتایج این تحقیق بتواند برای والدین، مربیان و سیاست‌گذاران آموزشی مفید واقع شود و زمینه‌ای برای پرورش نسلی مسئولیت‌پذیر و مستقل فراهم آورد.

در این زمینه کتاب‌ها و مقاله‌هایی نگاشته‌اند که به چند مورد اشاره می‌کنیم: کتاب «اهمال‌کاری: بررسی علل و راهکارهای درمان» نوشته مرتضی آقانه‌رانی که به بررسی پدیده اهمال‌کاری یا به تأخیر انداختن کارها می‌پردازد و سعی می‌کند علل روانشناختی و اجتماعی آن را شناسایی کند. آقانه‌رانی در این کتاب به تحلیل رفتارهای اهمال‌کارانه در افراد می‌پردازد و بر راهکارهای مختلف برای درمان و مقابله با این رفتار تأکید دارد. این کتاب می‌تواند برای افرادی که با مشکلات اهمال‌کاری مواجه هستند و یا به دنبال بهبود بهره‌وری خود هستند مفید باشد. همچنین مقاله «مسئولیت‌پذیری و راهکارهای ارتقاء آن در نوجوانان دانش‌آموز» به قلم حامد طهرانی مقدم که به بررسی مفهوم مسئولیت‌پذیری در دوران نوجوانی و اهمیت آن در رشد فردی و اجتماعی می‌پردازد. این مقاله به تحلیل عواملی می‌پردازد که موجب تقویت یا تضعیف مسئولیت‌پذیری در نوجوانان می‌شود و به

والدین و معلمان راهکارهایی برای ارتقای این ویژگی در دانش‌آموزان ارائه می‌دهد. این پژوهش با نگاه جامع‌تر، بررسی چندبعدی عوامل و ارائه راهکارهای عملی، می‌تواند مکمل و فراتر از تحقیقات پیشین باشد و بینشی دقیق‌تر در مورد پرورش مسئولیت‌پذیری در نوجوانان ارائه دهد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. مسئولیت‌پذیری

مسئولیت یا مسئولیت‌پذیری به تنهایی، اشاره به حس وظیفه‌شناسی، پاسخگو بودن و تعهد دارد. واژه مسئولیت در رشته‌های فلسفه، جامعه‌شناسی حقوق و روانشناسی به کار رفته است. در این رابطه جان استوارت میل، از فیلسوفانی است که در مقاله خود با عنوان در مورد آزادی از این واژه استفاده کرده است و در ادامه ماکس وبر با مطرح کردن واژه اخلاق مسئولیت زمینه ورود این واژه به جامعه‌شناسی را فراهم نمود.^۱ در یک دسته‌بندی کلی می‌توان مسئولیت‌پذیری را به انواع زیر تقسیم کرد:

- مسئولیت‌پذیری در قبال خود
- مسئولیت‌پذیری در برابر دیگران
- مسئولیت‌پذیری در برابر طبیعت و محیط زیست
- مسئولیت‌پذیری در برابر خدا

- **مسئولیت‌پذیری در قبال خود:** در این دیدگاه، مسئولیت‌پذیری شامل توجه فرد به سلامت جسمی و روانی خود است. بی‌توجهی به بهداشت یا توصیه‌های پزشکی نشان‌دهنده ضعف در این مسئولیت است. مراقبت از خود از طریق ورزش و بهداشت، نمود بارز مسئولیت فردی در حوزه سلامت است.

- **مسئولیت‌پذیری در برابر دیگران:** انسان به عنوان موجودی اجتماعی، در برابر دیگران مسئول است. این مسئولیت شامل دو نوع است: مسئولیت‌پذیری خاص نسبت به نزدیکان (مانند خانواده و دوستان) و مسئولیت‌پذیری عام نسبت به اعضای جامعه بر اساس وظایف اجتماعی. مفهوم

^۱. بیرهورف، رفتارهای اجتماعی مطلوب، ص ۲۳۱.

مسئولیت‌پذیری اجتماعی، که در حوزه‌هایی چون جامعه‌شناسی بررسی می‌شود، بر این بُعد عام تأکید دارد.

- مسئولیت‌پذیری در مقابل طبیعت و محیط زیست: محیط زیست و منابع طبیعی متعلق به همه انسان‌هاست و حفظ آن نیازمند مسئولیت‌پذیری همگانی است. با توجه به تأثیر فعالیت‌های انسانی، این نوع مسئولیت‌پذیری در مطالعات علوم اجتماعی و تجربی اهمیت فزاینده‌ای یافته و بخشی از مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌شمار می‌آید.

- مسئولیت‌پذیری در برابر خدا: از دیدگاه دینی، انسان در برابر خداوند نسبت به اعمال، گفتار و اجرای دستورات الهی مسئول است. این نوع مسئولیت که در حوزه معارف اسلامی بررسی می‌شود، با عنوان «مسئولیت‌پذیری الهی» شناخته می‌شود.^۱

۲-۱. نوجوانی

کلمه «نوجوانی» در زبان فارسی به مفهوم کسی که تازه به سن جوانی رسیده، تازه جوان^۲ و به دوره‌ای از زندگی اشاره دارد که فرد در آن به عنوان نوجوان شناخته می‌شود. تلاش برای درک و تبیین این مفهوم، به ویژه در چارچوب روان‌شناختی، نتیجه‌ای از تحولات علمی در تمدن‌های معاصر است. بر اساس یافته‌های روان‌شناختی، نوجوانی مرحله‌ای در فرآیند تحول روانی است که پس از دوران کودکی آغاز می‌شود و مشخصه آن تغییرات عمیق و بنیادین در ابعاد مختلف جسمانی، جنسی، روانی و اجتماعی است. در ابتدای این دوره، نوجوان با تغییرات فیزیولوژیک و بروز صفات جنسی ثانویه روبه‌رو می‌شود، که تنها بخشی از تحولات دوران نوجوانی است. علاوه بر این، تحولات روانی نیز به‌طور همزمان در این دوره رخ می‌دهد. این تغییرات جسمانی و روانی موجب تحول شخصیت فرد و شکل‌گیری هویت جدید او می‌شود. نوجوان در این مرحله وارد دنیای درونی خود می‌شود، قدرت تفکر و استدلال انتزاعی را درک می‌کند و بسیاری از سازش‌های دوران کودکی را کنار می‌گذارد تا

^۱. خوشبین، مسئولیت‌پذیری اجتماعی نوجوانان، صص ۲۱۱-۲۱۰.

^۲. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ذیل واژه.

موقعیت‌های جدید و مستقل از بزرگسالان را اتخاذ نماید.^۱ کی از روان‌شناسان پرورشی، نوجوان را با این خصوصیات و آمادگی‌ها تعریف می‌کند:

«میل به آزادی و رهایی از سلطه پدر و مادر، گرایش به ارتباط با نوجوانان دیگر، علاقه به انتخاب شغل و آمادگی برای قبول مسوولیت، کوشش در راه تامین مالی و استقلال اقتصادی، گرایش به انتخاب همسر و تشکیل خانواده، آمادگی برای پی‌بردن به ارزش‌های اخلاقی و معنوی، آگاهی از محدودیت‌ها و توانایی‌های خود و دیگران، نیاز به راهنمایی و پیشرفت به سوی کمال.»^۲

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که بیشتر صاحب‌نظران، نوجوانی را به‌عنوان یک حد فاصل میان کودکی و بزرگسالی تعریف می‌کنند. نوجوان از یک سو در حال قطع پیوندهای خود با دوران کودکی است و از سوی دیگر، به دنبال دستیابی به استقلال و ویژگی‌های دوران جوانی و بزرگسالی می‌باشد. با این حال، این دوره به‌طور کامل نه در حیطه کودکی قرار می‌گیرد و نه در محدوده بزرگسالی. به‌طور کلی، نوجوانی یک طیف وسیع است که از جنبه‌هایی با ویژگی‌های دوران کودکی مرتبط است و در انتهای این طیف به خصوصیات دوران جوانی نزدیک می‌شود.

۲. عوامل مؤثر بر عدم مسئولیت‌پذیری در نوجوانان

مسئولیت‌پذیری یکی از مهم‌ترین ویژگی‌هایی است که باید در دوران نوجوانی تقویت شود. با این حال، بسیاری از نوجوانان دچار ضعف در این زمینه هستند که می‌تواند بر رشد فردی و اجتماعی آن‌ها تأثیر منفی بگذارد. عوامل متعددی در کاهش حس مسئولیت‌پذیری در نوجوانان نقش دارند که می‌توان آن‌ها را در چند دسته کلی بررسی کرد:

۲-۱. عوامل خانوادگی

سبک‌های فرزندپروری نامناسب: والدین بیش از حد کنترل‌گر یا سهل‌گیر می‌توانند باعث کاهش مسئولیت‌پذیری در فرزندان شوند. سبک تربیتی استبدادی با بی‌توجهی به نیازها و نظرات کودک، مانع رشد

^۱. منصور، روان‌شناسی ژنتیک، ص ۱۹۵.

^۲. پارسا، روان‌شناسی رشد، ص ۲۱۴.

الگوسازی معلمان و مدیران: معلمان و مدیران مدرسه با رفتارهای مسئولانه خود می‌توانند الگوهای

مثبت برای دانش‌آموزان باشند و مسئولیت‌پذیری را در آنان تقویت کنند.

در مجموع، مدارس با ایجاد فرصت‌های مختلف برای دانش‌آموزان در زمینه‌های آموزشی و

اجتماعی، می‌توانند زمینه‌ساز تقویت مسئولیت‌پذیری و استقلال در آن‌ها شوند.^۱

۳-۵. نقش جامعه در تقویت مسئولیت‌پذیری

ترغیب به مشارکت در امور اجتماعی: فعالیت در گروه‌های خیریه، فرهنگی و ورزشی یکی از بهترین راه‌ها برای تقویت حس مسئولیت‌پذیری در نوجوانان است. این گونه فعالیت‌ها به نوجوانان فرصتی می‌دهند تا نقش فعالی در جامعه ایفا کنند و احساس ارزشمندی پیدا کنند. برخی از مزایای این فعالیت‌ها در تقویت مسئولیت‌پذیری عبارتند از:

- یادگیری کار گروهی و تعهد به وظایف
- احساس تعلق و تاثیرگذاری اجتماعی
- ارتقاء مهارت‌های تصمیم‌گیری و حل مسئله
- آموزش انضباط شخصی و مسئولیت‌پذیری در برابر زمان
- تقویت اعتماد به نفس و احساس خودباوری
- تقویت ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی.^۲

بنابراین فعالیت در گروه‌های خیریه، فرهنگی و ورزشی می‌تواند به‌طور مؤثری حس مسئولیت‌پذیری نوجوانان را تقویت کند. این فعالیت‌ها به آن‌ها فرصتی می‌دهند تا مهارت‌های اجتماعی، شخصی و مدیریتی خود را توسعه دهند، در جامعه تأثیر بگذارند و در عین حال یاد بگیرند که در قبال کارهای خود و دیگران مسئولیت‌پذیر باشند.

۴-۵. راهکارهای فردی برای افزایش مسئولیت‌پذیری

برای ایجاد مسئولیت‌پذیری، افراد باید هدف‌گذاری کرده، برنامه‌ریزی کنند، از بیکاری و وابستگی به دیگران پرهیز کنند و اعتماد به نفس خود را تقویت کنند. همچنین، پذیرش شکست، مدیریت مالی و مسئولیت‌پذیری

^۱. قنبرزاده، نقش مدارس در تربیت دینی دانش‌آموزان و مسئولیت‌پذیری اجتماعی آنان، ص ۵۲۴۷.

^۲. زیارت زاده، بررسی تاثیر یادگیری مشارکتی بر رشد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه پنجم ابتدایی شهر بوانات، مجموعه مقالات سومین کنفرانس مدیریت، اقتصاد و حسابداری، ص ۲۲.

نسبت به دیگران از جمله راهکارهاست. عدم مسئولیت‌پذیری می‌تواند به مشکلاتی مانند از دست دادن شغل، ترس از ازدواج و فرزندآوری و تنهایی منجر شود. برای تقویت مسئولیت‌پذیری، افراد باید تمرین کنند، خودآگاهی داشته باشند و انگیزه درونی خود را افزایش دهند تا بتوانند کنترل بیشتری بر زندگی خود داشته باشند.^۱

به‌طور کلی تقویت مسئولیت‌پذیری در نوجوانان نیازمند تعامل و هماهنگی بین خانواده، مدرسه و جامعه است. والدین با ایجاد فرصت‌های مناسب، معلمان با آموزش مهارت‌های زندگی، و جامعه با فراهم کردن محیط‌های حمایتی، می‌توانند نوجوانان را برای پذیرش نقش‌های مختلف در آینده آماده کنند. با به‌کارگیری این راهکارها، می‌توان به پرورش نسل آینده‌ای متعهد، مستقل و موفق کمک کرد.

نتیجه‌گیری

مسئولیت‌پذیری یکی از مهارت‌های مهم زندگی است که در دوران نوجوانی شکل می‌گیرد و نقش بسزایی در موفقیت فردی و اجتماعی دارد. با این حال، عدم مسئولیت‌پذیری در میان برخی نوجوانان به یکی از چالش‌های اساسی والدین، مربیان و جامعه تبدیل شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که عوامل خانوادگی، فردی، اجتماعی و فرهنگی در شکل‌گیری یا تضعیف حس

^۱. آقاتهرانی، اهمال کاری، صص ۸۵-۱۱۷؛ طهرانی مقدم، مسئولیت‌پذیری و راهکارهای ارتقاء آن در نوجوانان دانش آموز، ص ۶.

مسئولیت‌پذیری در نوجوانان نقش دارند. شیوه‌های نادرست فرزندپروری، حمایت بیش از حد یا کنترل افراطی والدین، عدم آموزش مهارت‌های لازم، تأثیر همسالان، محیط مدرسه، رسانه‌ها و شرایط فرهنگی و اقتصادی از جمله عواملی هستند که می‌توانند به کاهش حس مسئولیت در نوجوانان منجر شوند.

برای تقویت مسئولیت‌پذیری در نوجوانان، ضروری است که والدین از شیوه‌های تربیتی مناسب استفاده کنند و فرصت‌هایی برای تجربه و یادگیری مسئولیت در اختیار فرزندان خود قرار دهند. همچنین، نظام آموزشی باید برنامه‌هایی را برای آموزش مهارت‌های زندگی و تقویت حس مسئولیت در نوجوانان تدوین کند. از سوی دیگر، جامعه نیز باید با ایجاد محیطی حمایتی و انگیزشی، نوجوانان را به پذیرش مسئولیت‌های فردی و اجتماعی ترغیب کند.

پس پرورش نوجوانانی مسئولیت‌پذیر نیازمند همکاری و هماهنگی بین خانواده، مدرسه و جامعه است. با اتخاذ راهکارهای مناسب و آموزش صحیح، می‌توان نوجوانان را به افرادی مستقل، متعهد و مسئول در آینده تبدیل کرد که این امر تأثیر مثبتی بر پیشرفت فردی و اجتماعی خواهد داشت.

منابع و مآخذ

کتاب

۱. اسفندیاری، محمد، **بعد اجتماعی اسلام**، تهران: صحیفه خرد، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۲. آقانهانی، مرتضی، **اهمال کاری**، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵ ه.ش.
۳. بیرهورف، هانس ورنر، **رفتارهای اجتماعی مطلوب**، ترجمه رضوان صدقی نژاد، چاپ دوم، تهران: نشر گل آذین، ۱۳۸۷ ه.ش.
۴. پارسا، محمد، **روان‌شناسی رشد**، تهران: بعثت، ۱۳۷۴ ه.ش.
۵. **سیف، علی‌اکبر، روان‌شناسی پرورشی نوین، تهران: نشر دوران، ۱۴۰۰ ه.ش.**
۶. عمید، حسن، **فرهنگ فارسی عمید**، تهران: امیرکبیر، چاپ ششم، ۱۳۷۵ ه.ش.
۷. گروه نویسندگان، **تقویت نظام خانواده و آسیب‌شناسی آن**، قم: موسسه علمی-پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه.ش.
۸. منصور، محمود، **روان‌شناسی ژنتیک**، تهران: سمت، چاپ ششم، ۱۳۸۴ ه.ش.
۹. یعقوبی، احمد بن اسحاق، **تاریخ یعقوبی**، ترجمه: محمدابراهیم آیتی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ یازدهم، ۱۳۸۹ ه.ش.

مقاله

۱۰. احمدی، معصومه، "بررسی جامعه‌شناختی نقش شبکه‌های اجتماعی بر مسوولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان بوشهری"، فصلنامه مطالعات توسعه‌ی اجتماعی-فرهنگی، شماره ۳، ۱۳۹۸ ه.ش.
۱۱. حکمت، فاطمه، "بررسی عوامل مؤثر بر مسوولیت‌پذیری اجتماعی جوانان"، فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، شماره ۲، ۱۳۹۳ ه.ش.
۱۲. خوشبین، یوسف، "مسوولیت‌پذیری اجتماعی نوجوانان"، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۵۹، ۱۳۹۱ ه.ش.
۱۳. دهدار، مجتبی؛ دهدار، آرش، "آموزش مهارت‌های زندگی به نوجوانان"، شباک، شماره ۲۵، ۱۳۹۷ ه.ش.

۱۴. رحیمی، حمید، "تحلیل رابطه بین مهارت زندگی و مسئولیت پذیری دانشجویان دانشگاه کاشان"، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، شماره ۱۶، ۱۳۹۴ ه.ش.
۱۵. رضازاده، احسان، "پیش‌بینی فرسودگی تحصیلی بر اساس میزان مسئولیت پذیری دانش آموزان دوره دوم متوسطه"، فصلنامه علمی پژوهشهای نوین در آموزش و پرورش، ج ۳، شماره ۴، ۱۴۰۱ ه.ش.
۱۶. زیارت زاده، سارا، "بررسی تاثیر یادگیری مشارکتی بر رشد مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان دختر پایه پنجم ابتدایی شهر بوانات"، مجموعه مقالات سومین کنفرانس مدیریت، اقتصاد و حسابداری، ۱۳۹۴ ه.ش.
۱۷. طهرانی مقدم، حامد، "مسئولیت پذیری و راهکارهای ارتقاء آن در نوجوانان دانش آموز"، کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین ایران و جهان در روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، ۱۳۹۶ ه.ش.
۱۸. قنبرزاده، مریم، "نقش مدارس در تربیت دینی دانش آموزان و مسئولیت پذیری اجتماعی آنان"، اولین کنفرانس پژوهش‌های مدیریت، تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش، ۱۴۰۲ ه.ش.
۱۹. میر، فاطمه؛ میر نرگس؛ میر جانعلی، "بررسی راهکارهای مسئولیت پذیری در کودکان و نوجوانان"، پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، شماره ۵۳، ۱۴۰۱ ه.ش.
۲۰. نیک پور، فاطمه، "تاثیر آموزش‌های مهارت‌های اجتماعی - ارتباطی بر مسئولیت‌پذیری و سازگاری دانش آموزان"، فصلنامه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناسی، شماره ۳۲، ۱۳۹۷ ه.ش.
۲۱. هدایتی، بنت الهدی، "شیوه‌های فرزندپروری و مسئولیت‌پذیری نوجوان"، معرفت، شماره ۱۳۰، ۱۳۸۷ ه.ش.